

Dataverslaving

Jaap van der Stel*

Je hebt kunstenaars en kunstmakers. De eersten scheppen nieuwe werkelijkheden en een beetje kunstenaar is in staat dat proces in zijn of haar leven een paar keer te herhalen. Een echt kunstenaar herken je doordat hij of zij niet het leven lang heeft gevarieerd op hetzelfde schilderij of beeldhouwwerk of niet bij herhaling hetzelfde kunstje heeft uitgehaald. Kunstmakers daarentegen zijn ambachtslieden, die bijvoorbeeld *De aardappeleters* van Vincent van Gogh 'beter kunnen schilderen dan de meester zelf', maar niet bijdragen tot de kunstgeschiedenis.

Het verschil tussen wetenschappers en onderzoekers is vergelijkbaar. Wetenschappers zijn bedreven in het verzinnen van originele problemen of het op een verrassende manier herformuleren van een onopgelost probleem. Ze verstaan de kunst van het vragen stellen over het stellen van vragen. Natuurlijk zijn ze geïnteresseerd in antwoorden, en in de vorm van diepgaande theorieën en hypothesen putten ze zich uit om in vragende vorm oplossingen voor hun problemen te vinden. Maar niet zelden - of misschien wel meestal - maken ze het bij leven niet mee of er steun is voor hun verzinsels of dat die ten lange leste worden weerlegd.

Onderzoekers zijn vaak niet meteen ook wetenschappers: zij verrichten het handwerk waar wetenschappers met hun theorieën de aanleiding toe hebben gegeven; zij zijn dag in dag uit in de weer om, in experimenten en op geleide van hypothesen, data te verzamelen over feiten (zoals relaties tussen objecten) uit de werkelijkheid. Het is goed mogelijk dat er onderzoekers zijn die nog nooit een verrassende hypothese hebben geformuleerd, maar die als de beste weten hoe ze zoiets zouden moeten toetsen.

* Dr. J.C. van der Stel is sociaalwetenschapper en senior onderzoeker bij De Geestgronden, instelling voor geestelijke gezondheidszorg te Bennebroek. E-mail: j.vd.stel@geestgronden.nl.

Mijn hart gaat uit naar kunstenaars en, om dezelfde redenen, naar wetenschappers. Ik weet dat ik overdrijf, maar voor de goede zaak stel ik hier dat er te veel onderzoek wordt gedaan en te weinig wetenschap bedreven wordt. Met name in en rondom het onderzoek naar de determinanten en mechanismen van psychische stoornissen zie ik een steeds groter contrast ontstaan tussen enerzijds een sterk in omvang toenemende berg aan data, over steeds meer mensen en gesplitst in steeds meer variabelen, en anderzijds een naar verhouding steeds armoediger theoretische verdieping. Externe financiers en de productiedwang, waaraan ook universiteiten onderhevig zijn, nopen hen daartoe.

Als symptoom van het ontstaan van dataverslaving signaleer ik de dwangmatige neiging om internationale consortia op te richten die - uitdrukkelijk wars van het produceren van data op geleide van goed doordachte hypothesen - zich toeleggen op het bouwen en volproppen van datapakhuisen. Wat ze ermee willen? Ze hopen dat ze daarin onvermoede correlaties zullen aantreffen, en ze verwachten dat hun computers de hypothesen zullen genereren waartoe zij zichzelf niet in staat achten. Het is de wereld op zijn kop: in de wetenschap gaan hypothesen (dat zijn menselijke uitvindingen) altijd aan data vooraf. Wie dat ontkent, houdt zichzelf en anderen voor de gek.

Ik licht mijn standpunt toe aan de hand van autisme. Iedereen weet dat autisme een ontwikkelingsstoornis is. Een groot deel van het onderzoek, en dus van de dataverzameling, heeft betrekking op patiënten die als 'autist' zijn gediagnosticeerd; mensen dus bij wie een complex traject aan de manifest geworden stoornis is voorafgegaan. Als je evenwel vooral data verzameld over de kenmerken van mensen in een (voorlopig) eindstadium van een ontwikkelingsproces, is de kans nihil dat je ooit zult begrijpen wat de determinanten en mechanismen zijn die het ontstaan van een ontwikkelingsstoornis in de hand gewerkt hebben. Je kunt nog zoveel instrumenten ontwikkelen, nog zoveel variabelen bedenken en nog zoveel data bijeen brengen en daarop ingewikkelde statistische bewerkingen losgelaten: het helpt niet.

Onderzoekers zullen telkens weer versteld staan van de heterogeniteit van de patiënten in hun bestanden. Geen mens is dezelfde en elke nieuwe onderzoekstechniek (zoals de beeldvormende technieken die thans in opmars zijn) draagt er nog eens toe bij dat we weer meer verschillen en afwijkingen vaststellen. Maar kunnen we uit al die data over actuele patiënten hoofd- en bijzaak van elkaar onderscheiden, (oorzakelijke) mechanismen afleiden of een (in fasen verlopend) ontwikkelingsproces reconstrueren? Natuurlijk niet; het instrument meet wat het instrument meet en daar blijft het bij.

Ik durf de stelling aan dat alle ernstige psychische stoornissen met vaak een chronisch beloop, en bepaalde vormen van verslaving reken ik daar ook toe, kenmerken vertonen van ontwikkelingsstoornissen. Psychische stoornissen hoeven niet al vanaf de geboorte gedetermineerd te zijn of gerelateerd te zijn aan een specifieke genetische kwetsbaarheid. Ze kunnen later in het leven verworven worden, om even goed - door een duurzame verstoring van een broos evenwicht van processen in de hersenen - functionele schade teweeg te brengen met, vanaf het moment van intrede, een negatieve invloed op het beloop van de verdere ontwikkeling.

Als het voorgaande klopt, dan hebben we - net als bij autisme - niet zo gek veel aan onderzoek bij actuele verslaafden om meer te weten te komen over het proces van verslaving, en de subtiele gevolgen die dat heeft voor tal van lichamelijke en psychische functies. Wat dat betreft is de recente aandacht voor jongeren en het gebruik van middelen (zoals alcohol en cannabis) met als gevolg een verstoorde ontwikkeling van hun hersenen - ook al is van verslaving in engere zin nog geen sprake - van groot belang en een stap in de goede richting. Dat is vooral zo als we meer weten over het voorafgaande ontwikkelingstraject, en we in staat zijn deze kinderen over een heel lange periode te kunnen volgen. Maar ook dan geldt: doe onderzoek op geleide van goed gefundeerde hypothesen en breng die in een consistent theoretisch systeem, anders is de kans op verspilling van energie reëel.

Doe ik het actuele onderzoek onder patiënten niet te kort en negeer ik ten onrechte het belang dat daarmee is gemoeid om ze beter te kunnen helpen? Onzin: als we weten hoe iets zich ontwikkelt, kunnen we ook beter achterhalen welke mogelijkheden er zijn voor herstel of ten minste compensatie. Ontwikkelingstrajecten zijn niet vooraf vastgelegd. Ze staan onder invloed van toevallige gebeurtenissen die zich bij de betrokkenen voordoen, maar worden ook beïnvloed door de aanpassingsprocessen die mensen zelf in gang zetten en door omgevingsfactoren. Of je het nu over verslaving, autisme of een andere psychische stoornis hebt: er zijn altijd mogelijkheden tot verandering, hoe klein ook. En voor elke ontwikkelingsstoornis geldt: hoe eerder hoe beter.

Pas als we de mechanismen van een atypische ontwikkeling begrijpen, alsook de determinanten die daarop van invloed zijn, komen de mogelijkheden om werkzame, liefst op zo volledig mogelijk herstel gericht, interventies te bedenken goed in zicht. Het is tijd voor een debat.